

formát jelent. De a párbeszédés forma még nem előadási szándék jele. A bibliai történetet versbefoglaló széphistóriák közt párbeszédés formájú is kerül elénk, a nélkül, hogy szerzője azt előadásra szánta volna. Ime Páriz Pápai Ferenc 1703-ban kiadja alkalmi házassági versét e címen: „Abrahám pátriarka Fija Isák és Bethuel leánya Rebeka. Házasság alkalmatosságával lett Beszélgetés”. (Említi Dézsi: Pápai Páriz Ferenc, 271. l., közli is az 1794. évi kiadás címlapját, de megvan a Nemz. Múzeumban budai 1781. évi kiadása is.) A lakodalmasokat oktató szerző eljárása egyezik *Judit históriájának* feldolgozójával: párbeszédés jelenetekbe szedése a bibliai történetnek.

Lám az *Eszter-história* feldolgozói nyilván előadásra szánták művüket. A Bayer közölte feldolgozás (Egy magyar Eszther-dráma, 1904.) a beköszöntő versekben bejelenti, hogy „mint gyenge nevendék deákok, fakadóban lévőt szép oltoványúgok” ezzel akarnak „számot adni arról, amit itt tanultunk”. Az újabbban előkerült másik *Eszter-dráma*,* amelynek prológusa a keletkezés dátumát így jelzi: „Ezer hét-száz felett huszon negyed idő Minden részeiben frissen kedveskedő, Elegyes is noha ez újult esztendő, Mert örömmel öszve bánatot is szerző”, e prológusban is, epilógusában is a néző és hallgató közönséghez fordul. Az epilógusban pl.: „Láttátok s hallátok kedves felgyült hívek, Christus nyája körül forgódó személyek, Alnok practikáját az gonosz Ördögnek...” Ilyenféle szövegrész nincs a mi Juditunkban. Nyilvánvaló, hogy szerzője nem is gondolt műve előadására.

Irodalomtörténetekben tehát helyesbítenni kell két téves adatot: a *Judit-históriáját* nem iktathatjuk a XVIII. század drámái közé, de még inkább törölnünk kell a jezsuita iskoladrámák lajstromából. *Alszeghy Zsolt.*

Két jezsuita vígjáték.

1942 nyarán György Lajos professzor úr szíves engedélyével és támogatásával a kolozsvári r. kat. Lyceum hatalmas könyvtárában kutattam. A gazdag kéziratos anyagban két, eddig ismeretlen iskoladráma kézirata került a kezembe, a XVIII. század jezsuita iskoladrámájának két tipikus terméke.

A kolozsvári jezsuita kollégium iskoladráma-termését Erdélyi Károly (A kolozsvári piarista gimn. története, 1897) és Ferenczi Zoltán (Erdélyi Múzeum 1897. és 1900.) után Gerencsér István (Adalékok a magyar iskolai drámák történetéhez, 1909.) állította egybe. Az ő figyelmüket ez a két darab elkerülte, bár nyilvánvaló — tartalmuk és forrásuk vallomása alapján nyilvánvaló —, hogy ezek is a kolozsvári jezsuita kollégium hagyatékából valók.

Az első darab címe: *Botfalvai vígjáték*. Könyvtári jelzése: Kézirat, 365. a. A címet adó név a darabban szereplő Szűkmarkosi Peti úrfi szolgájának a neve, aki azzal szolgál reá e vígjátéki megörökítésre, hogy ifjú urát megmenti abból a kényes helyzetből, amelybe az játékszenvedélye következtében jutott. A vojta nevezetű kártyajátékon ugyanis egyre vesztett, végre is zálogban kellett hagynia óráját és kardját; Botfalvai az, aki czekek ügyes hazudozásai és meesterkedései révén visszaszerzi.

* Kézirat a Nemzeti Múzeumban.

A darab erkölcsi tanulsága az lenne, hogy a kártyaszenvedély milyen veszedelmes. De ennél sokkalta határozottabban hangsúlyozódik ki a hamisjáték rút volta, sőt talán még ennél is jobban a hazudozás sikere. Az erkölcsi tanulságnak ez az elhomályosodása már sejteti, hogy darabunk iskolai előadás céljára adaptált darab.

A játékszenvedély ellen küzdő színjátékok nem ritkák a jezsuita színpadon. A jeles francia jezsuita drámaírónak, Carolus Poree-nak egyik darabja, *Paezophilus sive aleator* is ilyen célzatú. Argumentuma ez: „Juvenis parentibus orbatus, per aetatem juris sui factus, aleae deditus, arte nulla sanabilis, amissis paternis opibus, a patruo exhaeredatur et in eo statuitur exemplum adolescentibus, quam damnosa sit aleae cupiditas.“

A magyar darabban is megvan e tanulságnak a nyoma: „Azt tartom, az én fickóm is ezentúl okosabb fog lenni, nem egy könnyen adja magát a vojtára, sőt még több fiak is példát vesznek róla.“ Ebben a magyar darabban azonban a komikum erősebb a tanulságnál; nincs is Poree darabjával kapcsolata.

A *Botfalvai* forrása az antik komédia mesterének, Plautusnak egyik darabja, a *Pseudolus*. Plautusnál azonban egy szerelmes ifjúról van szó, aki szerelmétől ezt az értesítést kapja: „Hűsz minán eladott gazdám egy macedoni katonának, ki eltávozva innen, tizenöt minát adott; még öttel tartozik. Azért jegyet hagyott itt, a saját képét, gyűrűjével viaszba nyomva, hogy gazdám majdan annak adjon át, aki hasonló jeggyel lép eléje“. A latin darab ifja tehát leányt akar szerezni, és hogy megszerezhesse, a kerítőt kell félrevezetnie. Ez a tárgy a szerzetesi iskola színpadján megváltozott: itt a kiválandó a kártyajátékon elzalogosított óra és kard. A bonyodalom megoldása megmaradt.

A szereplők így felelnek meg egymásnak:

Pseudolus servus: Botfalvai Gazsi.

Calidorus adulescens: Szűkmarkosi Peti.

Simo senex: Szűkmarkosi Fülöp.

Ballio leno: Vojtási Gyárfás.

Callipho senex: Lotsonda Lőrinc.

Charinus adulescens: Kártyási Palkó.

Simia sycophanta: Retkesi Miklós.

A darab meséjében nincs is más változtatás, csak amit a zálog megváltozása megkövetelt. Eltűnt minden kényes mozzanat, de minden komikum megmaradt. Magyar darabunk írója szabadon fordít, de híven. Sokkalta bőbeszédűbb, mint Plautus, de lehetőleg azt tolmácsolja, amit latin forrásában talált. Ennek szemléltetésére néhány részletet egymás mellé állítok, a plautusi darab magyar szövegét Csiky Gergely fordításában közölvén.

Íme, a megindulás:

Plautus-Csiky:

Pseud. Ha hallgatásodból megérteném
Uram, minő baj gyöttri lelkedet,
Megmentenék két embert szívósen
A fáradtságtól: én nem kérdenőlek,

Kéziratunk:

Ugyan ha én a néma szádbul
kivarásolhatnám, hogy mi a mañó
gyöttri az elmédet, hideg-é, vagy kó-
lika? Úgy egyikőnknek sem kellene

S te nem felelnél. Ám ez nem lehet,
S a szükség kényszerít, hogy

[kérdjelek,

Felelj: mi az, hogy annyi napja búsan
Hordod magaddal ezt a levelet,
Könnyeddel áztatod s szándékokat
Nem közlöd e világon senkivel?

Szólj, hadd tudjam meg, amit nem

[tudok.

nyelvünket koptatni, nékem kérdésekkel, néked pedig feleletekkel, s így a két dologból egyet tsinálnánk. De mivel én a varázslással soha sem éltem, nem is kereskedtem, mert ahhoz tsak annyit értek, mint számár a furulyához; különben nem is tudhatom, mi bajod van, ha tsak meg nem mondd, azért tátsd fel a szádát. Nem győzlek tsudálni egy időtül fogva: hol tekeregsz, mint az uttya vesztő lövöldek, hol ropánkodol, mint a kereke törött kotsis. Mond meg tehát, mi furdalja a mellyedet: közöid velem bajodat. Miért takarod gondolatodat, mint a kotlós tyúk a tojását?

Az I. felv. 1. jelenete a szolga tájékozódása fiatal urának baja felől, a 2.-ban a zálog-tartót ismerjük meg, Plautusnál Balliót, a kerítőt, a magyar darabban Vojtásit, a kártyást. Bemutatkozásukban épp ezért csak a zsarnokkodás azonos. A 3. jelenet az ifjú és szolgálja próbálkozása a zálogtartónak megpuhítására; itt hallják, hogy a zálogra már pénzt vett fel, de ha a pénzt ők hozzák meg előbb, nekik adja át. Ebből a jelenetből is érdemes egy részletet idéznünk: *PS. Inpudice. BA. Itast. PS. Sceleste. BA. Dicis vera. PS. Verbero. BA. Quippini? PS. Bustirape. BA. Certo. PS. Furcifer. BA. Factum optume. PS. Sociofraude. BA. Sunt mea istaec. CA. Sacrilege. BA. Fateor. CA. Periure. BA. Vetera vaticiamini. CA. Legirupa. BA. Valide. PS. Permities adulescentum. BA. Acerrume. CA. Fur. BA. Babae. PS. Fugitive. BA. Bombax. CA. Fraudulente. CA. Inpure leno. PS. Caenum, etc.* A magyarban: *Botf.:* Te szemtelen. — *Vojt.:* Úgy vagyon. — *Botf.:* Te kaptzám foltja. — *Vojt.:* A vagyok. — *Botf.:* Te Istentül elpártult, sárkány tejen nevelkedett gaz férög. — *Vojt.:* Igazat mondasz. — *Botf.:* Te tsizmaszár torku Gófus! — *Vojt.:* Jól mondja ked. — *Botf.:* Te maszlagon hizott, nadragulyán nevelkedett karabiny orru. — *Vojt.:* No még többet... stb. Ez is mutatja, hogy a magyar szerző nem fordít szót szóval, hanem szabadon követi a latint. A 4. jelenet a szolga morfondirozása. Az 5.-ben ugyancsak a szolga hallja ifjú-ura apjának beszélgetését barátjával, majd elébük áll és bejelenti nekik nagy vállalkozását a zálog ügyében. Az érdeklődést annyira felkelti, hogy a két öreg is pénzügretet tesz neki a siker csetére.

A II. felvonás 1. jelenete a szolga készülődése. Az azonosságot ez a részlet is mutatja: „Felállítám keblemben a cselek, furfangok kettős, hármas sorait, hogy amidón majd összeütközöm az ellenséggel, őseim vitéz crénye és saját iparkodásom, ravasz furfangom által könnyedén győzelmet nyerjek és zsákmányt szerezzek. Pompásan meg fogom nyaggatni ma e Balliót, mindnyájunk ellenét. Vigyázatok csak! Ezt az ócska várat azonnal megrohanják sergeim, s ha meghódítom, akkor könnyű lesz polgárainnak dolga, stb.” A magyar szöveg: „...már kettős, hármas ravasztságot s hiteltlenséget állí-

tottam a mellyem bástyájára, akárhol megütközhetek ellenséggel. Bízok fortélyos ravaszságomnak sántzaiban, hogy könnyen árkot ugratok az Uram ellenségeivel. Most szemetek láttára ezt az ifiaknak közönséges ellenségét, húzótsaló, ragadó hite szegett kerékre való Vojtásit akarom ki vojtazni: tsak vigyázatok, mert bíztat a szerentse, mindjárt el kezdem ostromlani a várát, már a forpostokat mind elküldöttem...“ A második jelenet a zálogbevéltő küldőnc félvezetése; szolgánk azonban csak a pecsétet, illetve a levelet kapja meg, nem a pénzt. A 3. jelenetben ennek örül a szolga és a további terveket szövögeti. A 4.-ben a zálogfájlaló ifjú találkozik barátjával és attól segítő társat kérnek. A III. felv.-ban a kerítő-kártyás egy legénye világosít fel bennünket arról, milyen ember a gazdája. A 2. j.-ben maga a gazda is elének lép önzésével, míg a 3.-ban óvó intézkedéseit halljuk a szolga esetleges fufangjai ellen.

A IV. felv. 1. jelenete a szolgát hozza össze méltó társával, az úrfi barátja által ajánlott Simia-Retkesi-vel; halljuk a kioktatását, a 2. jelenetben ennek próbáját, mert itt Ballio-Vojtási előtt kell adnia a zálogdíjat megküldőnek küldőncét. Nem csoda, hogy még hamis szolgánk is csodálkozik a következő jelenetben az ügyességén; a 4. jelenetben együtt örülnek a sikernek, Ballio-Vojtási pedig a következőben azon mulat, hogy a zálogot mégsem Pseudolus-Botfalvai kapta meg. A latin darab ezzel kezdi az V. felvonást, míg a magyar darab ehhez, mint 5. jelenethez fűzi hatodiknak Szűkmarkosi és Vojtási beszélgetését, illetve Simo és Ballio-ét, az ígérettel, hogy Ballio-Vojtási a zálogot ingyen, sőt tíz mina ráfizetésével ígéri, ha a szolga megkapná a zálogot. A következő jelenet a zálogért jelentkező, de félvezetett küldőncnek szava révén vet világosságot a szolga cselére, akinek Szűkmarkosi-Simo részéről is elismerés jut ki.

Itt, a latin darabnak V. 3. jeleneténél indul a magyar darab utolsó felvonása: jön a részeg Pseudolus-Botfalvai; a következő jelenetben a latin darab az apával leckézteteti a szolgát, a magyar komédia Vojtási dühét szólaltatja meg. Párbeszédükkel a darab be is fejeződik: „*PS. I hac, te sequor. SI. Quin vocas spectatores simul? PS. Hercle me isti hau solent vocare, nec ego istos. Verum sultis adplaudere atque adprobare hunc gregem et fabulam in crastinum vos vocabo!*“ — „Hát az urakat nem invitálok? *B. Ók sem igen invitálnak engem! Hanem ha tetszett a játékunk, örvendünk rajta: ha pedig némely helyet megbotlottunk, azt senki se tsudálja, mert a lónak négy lába vagon, mégis megbotlik.*“

Plautus *Pseudolus*-ának ügyes és hű iskolai adaptálásával van tehát dolgunk. A magyar iskoladráma emlékei közül eddig ennek a plautusi darabnak magyar szövegével nem találkoztunk. A magyar piarista drámák sorában Kolozsvári János nem tart számon egy *Pseudolus*-fordítást sem. (Magyar piarista iskoladrámák, 1938.) Császár-Prónai jegyzéke szerint a *Pseudolus* 1756-ban Szegeden vitte színre Tarnóczy Simon; 1766-ban Vácott Holly átdolgozásában, valószínűleg latin nyelven adták. Nem tartozott tehát a kedvelt Plautus-darabok közé, pedig, mint K. v. Reinhardtstoettner könyve értesít (Plautus, Spätere Bearbeitungen plautinischer Lustspiele, 1886), Lessing is tervbe vette átköltését. Magyar darabunk tehát ezért is érdekes. De számba kell vennünk a jezsuita Plautus-fordítások sorában is. A jezsuita iskolai dráma

magyar termékei közül alig egy-két vígjáték szövege maradt reánk. A komédiák regisztrálása is nagyon hézagos a jezsuita kollégiumok évkönyveiben. Plautus-fordításról is csak háromról tudunk:

1. A trencsényi iskoladráma-kéziratban lévő *Zsugori* Plautus *Aulularia* című darabjának magyar töredéke (Irodalomtörténet, 1943. 13. l.).

2. Beöthy Zsolt iskoladráma-kéziratában talált Alszeghy Zsolt egy vígjátékot, „mellyet hertzeg Barkótzty Ferentz előtt játszott a jesuita szerzetesi ifjuság Nagyszombatban 1765-dik esztendőben“. Ennek summája: „Gazda Péternek, megélemedett öreg embernek egy szülötte, Peti, magával hasonló ifjúval, tudniillik Szöllős Márton Martzi fiával, amíg attya kereskedését úzi, a háznál mindent el vesztegetett, sótt mint magát, mint pajtás társát adósságba verte. Azért félelemtil viseltetvén, Rókai furtsa eszű szolgának mesterségéhez folyamodnak, ki is mint az adósságát önnön attyoknak erszényébül megfizeti, mint a maga ellen dörgölődő fősvény urát, Gazda Pétert egész bőrig megtérfálja“. Ez a darab — amint a cím alá tett jelzés is vallja — Plautus-fordítás, mégpedig — mint a magyar Plautus-fordításokkal foglalkozó Tési Edit disszertációjá megállapítja — a *Mostellaria* fordítása.

3. A kolozsvári kéziratban, íme, a *Pseudolus* ügyes adaptálását ismerjük meg.

A másik vígjáték címe: *Varga-műhely a tunyák oskolája*. Jelzése: Kézirat, 365. b. A darab forrására Alszeghy Zsolt professor úr figyelmeztetett; ez az 1691–1754 között élt német jezsuita drámaírónak, Claus Antalnak komédiája: *Sutrina pigrorum schola*. Clausnak ez a vígjátéka *Exercitationes theatrales* című kötetében 1755-ben jelent meg. A magyar fordítás híven követi az eredetit; ha nem is szóról-szóra, de gondolatról-gondolatra. A fordító nem műfordításra törekedett, hanem iskolai színpadon előadható szövegre. Magyar beszéde könnyen ömlik, olyan természetességgel, hogy senki sem érzi rajta a fordítás munkáját. Iskolai vígjáték lévén a fordító előtt, nem volt szükség semmi változtatásra; ezért hívebb az előbbi Plautus-fordításnál.

Egyszerű meséjét így mondja el az argumentum: „Civi sutori duos fuisse filios fingimus, quorum natu majorem literis, minorem sutorum opificio addixerat. Deprehensa tamen prioris pigritia fecit parens, quod plures fecerent, si cum hoc sutore ultra crepidam saperent“.

Az eredetinek szerzője, Claus Antal a kedveltebb jezsuita szerzők közé tartozik. A magyar nyelvű jezsuita drámák közül Lestyán kéziratoss *József*-drámájáról Alszeghy Zsolt mutatta ki, hogy Claus egyik drámájából fordították. A kegyesrendiek iskoladrámái között Kolozsvári ismerteti Claus *Stilico* című tragédiájának a fordítását. A kézdivásárhelyi iskoladrámák sorában Alszeghy Zsolt mutatta ki Claus *Tonsiatrius*-át, *Poena contempti missae*-jét és *Sanctus Paulinus*-át. Kedveltségének újabb bizonyága ez az itt előkerült vígjátékfordítás.

A fordítás hűségének bizonyosságául annak a két levélnek szövegét idézem, amelyeknek a lusta diák sorsában olyan fontos szerepe van. Az egyiket a diák kérésére írta házigazdája; íme latin szövege: „Laudare cogor filium tuum. Ipsemet hoc petiit a me. Diligentiam ipsius ex his abunde colligo, multos libros jam devoravit, namque vix duo amplius illi supersunt, qui remanserunt, laceri omnes, et (usu nempe continuo) admodum detriti, ut ipse saepius vidi.

Novos ut possit emere, petit a me identidem pecunias. Jam porro scribendo calamus ne forte desit, anseres, quotquot potest, intercipit“. A magyar darabban: „Ditséнем kell fiadat, erre ő maga kért engemet. Szorgalmát annyibul betsülhetem, hogy már sok könyvet elpusztított; úgy hogy már kettőnél több ninta is néki, a mik vannak is, mind igen rongyosak, és a sok használások miatt nagyon el koptak, a mint magam szememmel gyakorta láttam. Hogy újakat vehessen, gyakran kér töllem pénzt. Hogy pedig pennája fogyatkozást ne szenvedgyen, a mi ludat csak talál, mind öszve fogdossa“.

A másik levél a rokokótól származik, aki eddig a fiút pártfogolta; latinnyelvű szövegezése ez: „Charissime affinis. Fui hesternae die in urbe. Post confecta ibi negotia ludi magistrum filii tui quoque accessi et ex hoc audivi, quae me pudet scripsisse. Certe poenitet me vel obolum tam lurido impendisse lurconi. Novum, quod destinaram pallium cum pileo, si jam Pigrillo traditum est, rursum eripe, nam tale tegumen neutiquam quadrat asino“. — Magyar szövegünk: „Kedves Sógorom! Tegnap a vásársa lévén, egyéb dolgaimat végezvén, a Fia Professorat meg látogattam, és Tőle értettem, a mit most szégyvénél írok. Lelkemből sajnálom, hogy csak egy fillért is költöttem arra a semmire való gaz gyermekre, azért a köpönyeget is és sapkát, melyet neki szántam, ha már viseli, azonnal húzza le Sógor Uram rolla, mert ilyen takaró nem illik számára“.

Ne feledjük, nem nyomatásra szánt műfordítással van dolgunk, hanem az iskolai előadás céljából készült átültetéssel. De éppen ezért marad a szereplők beszédje izes magyar beszéd.

A magyarnyelvű jezsuita iskoladrámának jegyzékét ezzel a két vígjátékkal gazdagítja a kolozsvári Lyceum könyvtára.

Kárpáti Sándor.

Brüsszeli és drezdai Jósika-levelek.

Jósika legtöbb munkájának Heckenast Gusztáv volt a kiadója, akinek a magyar könyvkiadás körüli érdemeiről nagyon behatóan szól Roboz Andor a Beöthy-féle Képes irodalomtörténet II. kötetében. Az ő cégét vette át 1873-ban a Franklin-Társulat, melynek éveken át König Gyula, a nagyhírű matematikus, volt ügyvezető alelnöke. Ő díjazta 1910-ben egy a cégnek tett fontos szolgálatomat azzal is, hogy átengedte nekem a cég irattárában levő azokat a leveleket, melyek megőrzését sem a törvény, sem a részvénytársaság üzleti érdekei nem tették szükségessé. Így gazdagodott kéziratgyűjteményem számos oly írással, melynek irodalomtörténeti fontossága is van és melyek közül ezúttal néhány olyat akarok ismertetni, mely világot vethet Jósika utolsó éveire.

Mielőtt ezekre az egytől-egyig német nyelven írt levelekre rátérnék, meg kell említenem egy magyar Jósika-levelet is, melynek csak az idegen kézből való másolata jutott hozzám és melynek aljára ez van jegyezve: „Közlő Csaplár Benedek.“ Nem tudom most megállapítani, hogy ez a közlés csakugyan megtörtént-e vagy csak terveztetett-e, s azért megírom, hogy az 1851. május 16-áról Brüsszélből kelt levél „Kedves Jó Ferim!“ megszólítással kezdődik és hogy minden valószínűség szerint Deák Ferenchez volt intézve. Jósika „Jó